

DATA B Á Z E A U T O R Ů D I G I T A L I Z O V A N Ě H O K N I H O P I S U

Václav Pumplra

Úvod

Oblastí výzkumu mého zájmu je česky a slovensky psaná literatura raného novověku, konkrétněji literární produkce obsažená v „Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Praha 1939–1967“. Protože jsem na podzim roku 2007 obdržel grant na výzkum této problematiky, rád bych nyní už konkrétněji seznámil čtenářskou veřejnost s jeho obsahovou a časovou náplní i koncepcí.

Grantový projekt „Data báze autorů digitalizovaného Knihopisu“ (přidělené registrační číslo GAČR: S405252103) má sloužit české i zahraniční badatelské veřejnosti, zajímající se o starší českou a slovenskou literaturu raného novověku, k informacím biografického rázu. Data báze obsahuje přibližně 1800 autorů Knihopisu a umožní rychlé nalezení a využití jejich základních životopisných dat. Badatelé budou mít příležitost použitím prohlídacího programu seznámit se i s autory, kteří se v dosud existujících biografických slovnících a příručkách nenacházejí. Zpracováním autorů podle 16 aspektů získá uživatel možnost rychlého několikastranného pohledu na autora, a to v elektronické i tištěné podobě. Vše je koncipováno tak, aby v budoucnu bylo možné data báze a jejich výstupy průběžně aktualizovat, a to po formální i obsahové stránce. Problematika zpracování bohemikálních a slovacikálních autorů a jejich děl bude nadále konzultována s našimi a zahraničními odborníky.

Historický vývoj zpracování retrospektivní bibliografie českých knih

Cílem každé kulturní společnosti je snaha zajistit evidenci celého svého kulturního dědictví, a to nejen literárního, ale i vědeckého a uměleckého. Zhotovení soupisu (ve starší terminologii též knihopisu) veškerých vydaných spisů do jednotného rámce podle určitých pravidel dává možnost vyhovět všem těmto požadavkům. V dějinách literárního písemnictví se o to pokoušelo mnoho na slovo vzatých odborníků. V případě české a slovenské literatury byly nepochybně mezi prvními náznaky knihopisné dokonalosti nejprve pokusy Josefa Dobrovského (1751–1829) (zejména v díle *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, Praha 1791, 1792, 1818), později to byly hlavně bibliografické práce Josefa Jungmanna (1773–1847). Jeho dvě vydání *Historie literatury české aneb soustavný přehled spisů českých, s krátkou historií národu, osvícení a jazyka* z let 1825 a 1849 jsou prvními skutečnými

a zdařilými pokusy o retrospektivní bibliografii české a slovenské literatury od počátků české státnosti do dané současnosti. Historie literatury byla zároveň první knihou, která soustavně promlouvala o našem dosavadním písemnictví českým jazykem. První vydání Jungmannovy Historie obsahovalo popisy 5099 jednotek českých a slovenských rukopisných i tištěných knih, k nimž přistupovalo 176 nezařazených děl a 159 dodatků, celkem tedy 5434 popisných jednotek. Jungmann ve své Historii provedl u nás poprvé rozřídění českého a slovenského písemnictví podle bibliografické soustavy. Bibliografii doplnil jmenným rejstříkem spisovatelů našich a zahraničních, z kterých bylo překládáno. Čtyři roky po smrti Jungmannově (zemřel 16. listopadu 1847) vyšlo druhé vydání jeho Historie (i když je na titulní straně rok 1849). Předmluva je v tomto druhém vydání datována dokonce rokem 1851 a podepsána i tím, kdo vydání k tisku skutečně připravil, což byl Václav Vladivoj Tomek. Nešlo ale jen o prosté druhé vydání, ale o vydání podstatně doplněné a rozšířené. V 2. vydání Historie bylo popsáno 7273 děl a 193 dodatků (celkem 7466 děl).

Jak se dalo očekávat, druhé vydání bylo dokonalejší prvního. Zkvalitnění knihovnické vědy se projevilo nejen větším počtem uvedených spisů, ale i přidáním a zkvalitněním rejstříků. I přesto, že došlo k několika pozdějším doplněním Jungmannovy Historie, je pochopitelné, že na svou dobu grandiózní Jungmannovo dílo časem zastaralo a bylo zapotřebí zhotovit nový soupis literatury, který by se ale už řídil novými bibliografickými požadavky. K tomu došlo až po vzniku samostatné Československé republiky. Iniciátorem byl zejména Zdeněk Václav Tobolka, tehdejší ředitel Knihovny Národního shromáždění v Praze. Využil k tomu 150. výročí narození Josefa Jungmanna a navrhl přepracování Jungmannovy Historie podle současných moderních zásad, včetně doplnění o nové tištěné položky. V prosinci 1923 byla Ministerstvem školství a národní osvěty v Praze /MŠANO/ ustavena komise pro knihopisný soupis československých tisků do konce 18. století a Tobolka byl zvolen za jejího předsedu. Program „Nového Jungmanna“, jak se projektu také říkalo, byl podstatně zúžen zejména ve dvou směrech: jednak bylo sníženo datum, ke kterému se prováděla exerpce a následně zpracování tisků do roku 1800, jednak byl zúžen výběr materiálu, když do nového Knihopisu byly zařazeny pouze tištěné, a nikoli též rukopisné materiály, jak tomu bylo v 1. vydání. Tehdejší odhad knihopisných čísel byl něco kolem čtyř tisíc titulů.

O práci a problémech ministerské komise pojednává materiál z pozůstalosti Zdeňka Václava Tobolky. Jde o strojopisem vypracovanou závěrečnou zprávu o činnosti komise od jejího ustavení v r. 1923 až do jejího zrušení v prosinci 1948, kterou Zdeněk Václav Tobolka vypracoval v lednu 1949. Zpráva se zmiňuje o tom, že jejím prvním úkolem bylo popsání českých a na českém území se nacházejících

prvotisků a předání jejich popisných údajů celosvětové redakci Gesamtkatalogu do Berlína. České prvotisky vydal Tobolka v roce 1925 v samostatném svazku (číslo 1–31). Jak Zdeněk Václav Tobolka ve své zprávě konstatuje, po 25 letech práce byla komise výnosem Ministerstva školství, věd a umění dne 16. prosince 1948 zrušena, aniž splnila všechny své úkoly, které si předsevzala. Další fáze vydávání Knihopisu už je plně spojena s jménem Tobolkova spolupracovníka Františkem Horákem. Od 5. svazku s písmeny M–O se ujal redakce vydávání zbylých svazků Knihopisu. Horák pokračoval ve vydávání dalších svazků Knihopisu i jako ředitel Základní knihovny ČSAV a celou jeho řadu ukončil vydáním 9. svazku v roce 1967. Abecední řada čísel byla ukončena číslem 17.631 (počínaje číslem 32). Tento celek jednotek Knihopisu byl přepsán v devadesátých letech minulého století do digitální podoby a nyní je „vyvěšen“ na webové adrese www.knihopis.org.

V roce 1967 ukončil dr. F. Horák své zaměstnání v Akademii věd a přešel se všemi knihopisnými materiály do Národní knihovny v Praze. V roce 1954 založil další „odvětví“ Knihopisu, tzv. cizojazyčný Knihopis, tj. vytváření kartotéky bohemik z let 1501–1800 psaných jiným než českým jazykem a případně vydaných i v zahraničí. Tuto kartotéku však v ČSAV /dnes AV ČR/ ponechal a v ní se na pracovišti dnešní Knihovny AV ČR nadále pokračuje. S sebou si však dr. František Horák odnesl do Národní knihovny v Praze číselné a jmenné dodatky ke Knihopisu, které se dnes nacházejí v rukopisném oddělení této knihovny. Jde o dodatky údajů k dílům již v Knihopisu uvedeným, ale také o dodatky registrující díla, která Knihopis dosud jmenovitě neuvedl. Po letech se jich jako první částečně ujal dr. Petr Voit z Národní knihovny v Praze, jenž v polovině 80. let minulého století vydal *Příspěvky ke Knihopisu*. Šlo však jen o stručné údaje, i když pro práci s Knihopisem nesmírně cenné. V r. 1992 však dr. Petr Voit z Národní knihovny odešel a naznačované další svazky *Příspěvků* už nevyšly. Skutečného vydávání zatím číselných dodatků, tj. dodatků k už vydaným popisům v Knihopisu, se ujala pracovnice této knihovny dr. Bedřiška Wižďálková, která od roku 1994 vydala svazky písmen A–O. V druhé části sešitů jsou alespoň stručné údaje tzv. jmenných doplňků, tj. titulů dosud v Knihopisu neuveřejněných, které připravoval dr. Karel Bezděk.

Koncem 20. století se začíná v plné míře uplatňovat i v retrospektivní bibliografii počítačová technika. V devadesátých letech minulého století vznikla v tehdejší Ústavu pro klasická studia AV ČR /dnes Filozofický ústav, Kabinet pro klasická studia/ myšlenka projektu pokračovat ve shromažďování a zpracovávání latinsky psané literatury 17. a 18. století na českém území v návaznosti na *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* autorů dr. Josefa Hejnice a dr. Jana Martinka. V r. 1995 se sledovaná oblast zájmu rozšířila na celou českou písemnou produkci od začátku české státnosti až do r. 1800. Tento široce pojatý projekt

předpokládal úzkou spolupráci pracoviště se všemi institucemi, které v té době vlastnily záznamy s dotyčnými údaji, a to v Praze i mimo ni. Nepodařila se však spolupráce s institucemi, které podkladový materiál vlastnily, a tak se celý široce pojatý projekt zúžil pouze na přepis Knihopisu do počítačové podoby. Dále byly provedeny přepisy *Rukověti humanistického básnictví* a jednoho titulu *Soupisů starých tisků Státní vědecké knihovny v Olomouci* /autorem V. Pumprla/. Ve využití těchto dvou titulů se zatím nepokračuje.

Hlavním úkolem oddělení Dokumentace a výzkumu kulturního dědictví v českých zemích do roku 1800 Filozofického ústavu Kabinetu pro klasická studia AV v Praze, které dostalo za úkol zmíněný projekt digitalizace Knihopisu uvést do života, je realizace projektu na vytvoření a zpřístupnění obrazově-textové databáze *Clavis monumentorum litterarum Regni Bohemiae* [*Repertorium písemnictví v českých zemích do r. 1800*] (dále jen CML), který dnes představuje především digitalizaci *Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. CML patří k mezinárodním projektům, které jsou sledované Mezinárodní akademickou unií (Union Académique Internationale) v Bruselu. Na podzim roku 2002 začala spolupráce s firmou Lanius, a. s., z Tábora, která vypracovala potřebný knihovní systém pro historické fondy a nabídla program s názvem Clavius. V r. 2003 byl zveřejněn první konkrétní výsledek vzájemné spolupráce, tj. vyvěšení základní verze Knihopisu na internet. Byla rovněž zajištěna spolupráce na slovenských tiscích Knihopisu se Slovenskou národní knihovnou v Martině. Nedlouho poté bylo započato s realizací druhé části textově-obrazové databáze, tj. vyvěšování snímků titulních stran a obrazových příloh, jejichž výsledky jsou uloženy v archivu Kabinetu a jsou podle smluvních zásad k dispozici badatelům.

Charakteristika současného digitalizovaného Knihopisu

Digitalizovaný Knihopis už dnes podává uživatelům informace o starší české a slovenské literatuře na adrese www.knihopis.org. Tato databáze je bohatě využívána nejen u nás, ale i v zahraničí. Navrhovatel hodlá její služby rozšířit o další aspekty pohledů na její autory. Vzhledem k tomu, že tištěný Knihopis obsahuje také základní biografické údaje autorů, můžeme jich využít velmi efektivně k hlubšímu poznání české a slovenské literární produkce. Autora příspěvku vedou k tomu tři důvody: 1) Knihopis uvádí česky a slovensky psané tisky, to znamená, shrnuje veškerou zatím známou produkci děl napsaných v českém a slovenském jazyce; bude samozřejmě nutné současný stav poznání rozšířit o doplňky a dodatky, které shromáždil dr. František Horák a jeho spolupracovníci a dnes jsou uloženy v Národní knihovně a dále pátrat po nových titulech; 2) uvádí bibliografické údaje ze současného českého a slovenského historického území, což znamená tištěnou

produkcí jistého geograficky vymezeného a kulturně vyhraněného území, doplněnou o tisky, vytištěné i za hranicemi dnešního Česka a Slovenska (literatura našich exulantů, zejména po roce 1620); 3) tisky jsou vymezeny časově léty 1501–1800 (s jistým časovým převisem do 19. století, protože není možné přetnout produkci obrozenců z přelomu 18. a 19. století). Předkládaná databáze se dotýká přibližně 1800 autorů, pocházejících nejen z českého a slovenského území, ale i z ciziny.

Podstata a význam navrhovaného projektu

Smyslem projektu je přinést podklady a vytvořit předpoklady k analýzám zjišťujícím, kdo byli ti lidé, kteří v době raného novověku byli u nás uživateli a tvůrci českého jazyka a česky psané literatury, a tedy nositeli české kultury – jde především o autory, kteří na našem území žili a pracovali. Neméně zajímavé a potřebné však bude také analyzovat cizí díla cizích autorů, která byla u nás překládána a používána, a hledat důvody, proč tomu tak bylo. Jen souhrn obou hledisek nám dá obraz literatury té doby, i když je nutné si uvědomit, že jazykově půjde jen o obraz jedné ze tří částí literatury, která se na našem území vyskytovala, a to vedle literatury psané česky také literatura psaná latinsky a německy. Používání obou zmíněných jazyků (vedle češtiny) bude u zkoumaných autorů zaznamenáno.

Podstatou projektu je digitální zpracování biografických a bibliografických údajů o každém autorovi na základě zhruba šestnácti vytvořených hledisek: další podoby jména, datum a místo narození, datum a místo úmrtí, odkud autor pochází, příslušnost k náboženským řádům, celková činnost autora, jeho hlavní pracovní zaměření, náboženství, které vyznával, místa jejich působení, jazyky, v kterých autor publikoval, místa, v kterých působil, osoby, s kterými se stýkal, knihopisná čísla jeho děl, literatura k autorovi, misionářské působení a případný exil autora. Samozřejmě všechna hlediska nemusí být obsažena. Tato hlediska se rovněž stanou základem rejstříků. Pochopitelně bude nutné biografické údaje z Knihopisu doplnit a rozšířit o data z dalších biografických slovníků a pomůcek, příp. badáním ve fondech archivů a muzeí ČR a v zahraničí.

Cíl projektu

Cílem projektu je vytvoření veřejně přístupné databáze biografii „knihopisných“ autorů s prohledávacím programem, který by umožnil vyhledávat jednotlivé aspekty týkající se života a díla konkrétních autorů, ale také dovedl jednotlivá kritéria kombinovat. Proto Kabinet navázal kontakty s firmou AiP Beroun, s níž hodlá za finanční podpory GA ČR vytvořit biografickou databázi, která by splňovala tři základní požadavky: 1) vytvořit databázi autorů on-line s propojením na Knihopis.cz (s výhledem na pozdější propojení s informačním systémem NK

ČR v Praze *Manuscriptorium*, jejímž provozovatelem je právě firma AiP Beroun); 2) dostupnost na CD ROMu; 3) tištěný výstup ve formě slovníku knihopisných autorů, doplněném rejstříky.

Harmonogram prací na projektu

Časově by byl projekt realizován ve třech postupných fázích v letech 2008–2010, s ročními výstupy podle následujících etap: 1) databáze autorů on-line s propojením na www.knihopis.org, 2) do konce roku 2009 by byl realizován digitální Slovník knihopisných autorů na CD ROM, 3) s použitím základních prvků databáze by byl v roce 2010 realizován tištěný Slovník knihopisných autorů, obsahující vedle základních biografických údajů (u velmi známých osobností přiměřeně zkrácená) díla autorů a literaturu k nim. Ve všech etapách by se přihlíželo k vytváření použitelných rejstříků podle daných hledisek. Vše by bylo koncipováno tak, aby v budoucnu bylo možné databáze a jejich výstupy aktualizovat.

Mezinárodní spolupráce

Problémy zpracování bohemikálních a slovacikálních autorů a jejich děl budou nadále konzultovány s odborníky z oblasti české a slovenské literární vědy a historie, muzejnictví a dějin knižní kultury. Již nyní navrhovatel spolupracuje s odbornými pracovišti, jakými jsou je Slovenská národná knižnica v Martině, Historický ústav SAV v Bratislavě, a s některými bohemisty v cizině. S nimi si vyměňuje informace týkající se retrospektivní bibliografie bohemikálních a slovacikálních tisků a jejich autorů a hodlá v těchto konzultacích pokračovat i v budoucím výzkumu.

Možnosti využití projektu

Databáze autorů Knihopisu obsahuje řadu údajů o životě a působení českých, slovenských i cizích autorů 16.–18. století, kteří spoluvytvářeli českou a slovenskou kulturu raného novověku. Užitím prohledávacího programu přinese databáze mnohostranný pohled na tyto autory, z nichž mnozí nejsou uvedeni v dosavadních literárněhistorických příručkách a slovnících, a jsou tedy dnes zapomenutí a neznámí. Informace obsažené ve zpracovávané databázi se uplatní při výzkumu nejenom literárních dějin, ale i kulturních, sociálních, náboženských a církevních dějin, dějin knižní kultury a vzdělanosti, příp. dalších umělecko-historických oborů. Databázi budou používat nejenom badatelé z České či Slovenské republiky, ale i zájemci o bohemikální a slovacikální literární problematiku uvedeného období z dalších zemí.

Databázi autorů digitalizovaného Knihopisu lze najít na adrese: <http://database.aipberoun.cz/avaut/index.php> nebo anglické verzi: <http://database.aipberoun.cz/avaut/en/index.php>

Použitá literatura:

- Pumprla, V.: Z historie Knihopisu. *Listy filologické*, 126, 2003, čís. 3-4, s. 285-293.
- Pumprla, V.: Místo Knihopisu v dějinách české a slovenské literatury. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 12. odb. konference Olomouc 18.-19. 11. 2003, Brno 2004*, s. 15-24.
- Pumprla, V.: Knihopisní autoři z hlediska místopisného. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 14. odb. konference Olomouc 2005. Brno 2006*, s. 31-36.

